№ 130 Յուլիսի 16 (28) 1881 Յուլիսի 16 (28) № 130

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 րուբլ, կէս տարվանը 6 րուբլ:
Առանձին համարները 5 կոպէկով:

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ.

Օտարաքաղաքացիք դիմում են ուղղակի
Тифлисъ. Редакція «Мшакъ»

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(բացի կիրակի եւ տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով:

Յայտարարութիւնների համար վճարում են
իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ:

„Մ Շ Ա Կ"

ԼՐԱԳՐԻՆ ԿԱՐԵԼԻ Է ԳՐՎԵԼ

Կ Է Ս Տ Ա Ր Ո Վ

Այժմեանք յուլիսի 1-ից ներկայ 1881 թւի, մինչեւ յունվարի 1-ը 1882 թւի:

Բաժանորդութեան գինը 6 րուբլ է: Գրվելու համար պէտք է ուղղակի դիմել խմբագրութեանը հետեւեալ հասցէով. Тифлисъ, редакція „Мшакъ"

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. «Московскій Телеграфъ» լրագրի յօդուած: Ներքին լուրեր:—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. «Порядокъ» լրագրի թղթակցութիւն: Նամակ Թիւրքիայից:— ԽԱՌՆ ԼՈՒՐԵՐ: — ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ: — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. Ս. Պետերբուրգի նահանգի ուսուցիչների ժողովի առիթով:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

„МОСКОВСКІЙ ТЕЛЕГРАФЪ" ԼՐԱԳՐԻ ՅՕԴՈՒԱԾ

—

Մոսկվայում հրատարակվող „Московскій Телеграфъ" լրագիրը օգուտ քաղելով „Մշակի" առաջնորդող յօդուածից կովկասեան համալսարանի մասին, հետեւեալ դատողութիւններ է անում իր առաջնորդող յօդուածի մէջ մեր յօդուածի առիթով:

Հայոց „Մշակ" լրագիրը ջերմ ցանկութիւն է յայտնում թիֆլիսում համալսարան հիմնելու մասին եւ համարում է ներկայ րօպէն ամենայարմարը այդ խնդիրը յարուցանելու համար: Մատնացոյց անելով այն բանի վրա որ ի Տէր հանգուցեալ Թագաւոր-Ազատողի յիշատակին եւ Նրա անունով դիտաւորութիւն կայ հիմնել Թիֆլիսում մանուկների մի որբանոց, որի համար եւ հաւաքվում են նուիրատւութիւններ, լրագիրը նկատում է որ բարեգործութիւնը կովկասեան ազգաբնակութեան մէջ աւելի ընդարձակութիւն կը ստանար, եթէ որբանոցի փոխանակ վճռված լինէր բանալ մի համալսարան: Մանուկների որբանոցը, որքան էլ անհրաժեշտ լինէր, կունենայ տեղական նշանակութիւն միայն Թիֆլիսի համար, այն ինչ համալսարանը անհրաժեշտ է ամբողջ Կովկասի եւ Անդրկովկասի համար: Այդ բաւական չէ. „Մշակ" լրագրի կարծիքով կովկասեան համալսարանը կը գրաւէր լսողներին մինչեւ անգամ Թիւրքիայից եւ Պարսկաստանից, ուրեմն կունենար կրթիչ ներգործութիւն Ռուսաստանին հարեւան պետութիւնների վրա, բայց մանաւանդ այդ երկիրների հայոց երիտասարդութեան վրա: Այդ հանգամանքը աչքի առաջն ունելով, անհրաժեշտ կը լինէր այն ձեւով կազմակերպել համալսարանի դասատւութիւնը, որ գոնէ դասախօսութիւններից մի քանիսը կարդացվէին հայերէն լեզուով:

Ինչ որ վերաբերում է ռուսահայերին, Կովկասի եւ Անդրկովկասի բնակիչներին, շարունակում է Մոսկվայի թերթը, ունենալով մեզ հետ մի ընդհանուր հայրենիք, նրանք, անտարակոյս, մեզ պէս իրաւունք ունեն ցանկանալ իրանց զաւակների զարգացումը եւ կրթութիւնը, ցանկանալ, առհասարակ մտաւոր եւ բարոյական մակերեւոյթի բարձրանալը, առանց որի աներեւակայելի է կատարեալ բարեկեցութիւն եւ տնտեսական զարգացում նրանց բնակած երկրի, որ այդքան հարուստ է բնութեան պարգեւներով: Որ այդ ցանկութիւնը ճշմարիտ գոյութիւն ունի կովկասեան բնակիչների մէջ,—դրա համար մենք ունենք բազմաթիւ ապացոյցներ. դրան վկայ է հայ պատանիների այն նշանաւոր թիւը, որ ներկայ ժամանակին կրթվում է ռուս համալսարաններում, յաղթելով շատ արգելքների: Ուղարկել զաւակներին աւարտել իրանց ուսումը հազար վերստ հեռաւորութեամբ, մի բոլորովին տարբեր շրջան, ենթարկելով նրանց ոչ թէ միայն հասարակական, բայց եւ կլիմայական անսովոր պայմաններին,—դա, անկասկած, հերոսութիւն է, որին կատարելը ամեն մարդ չի վստահի: Բայց այնու ամենայնիւ շատերը այդ անում են:

Հայոց հարցը մեզ մօտ, շարունակում է „Моск. Телегр." ունի նմանութեան մի քանի գծեր հրէական հարցի հետ: Հայերը, նոյնպէս, մասամբ, ճնշված ցեղ են, թէեւ աւելի փոքր չափով, քան թէ հրէական ցեղը: Եւ ահա, ինչի, մարտնչելով ամեն տեսակ ճնշման դէմ, բայց մանաւանդ ցեղական ճնշման դէմ, որի հետեւանքները կրում է ամբողջ ազգութիւնը, մենք առանձին համակրութեամբ ենք վերաբերվում ինքնաճանաչութեան ամեն նշոյլին այդ տեսակ ճնշված շրջանի մէջ, ամեն ձգտմանը դէպի լոյս, ամեն յայտնութեանը մարդկային իրաւունքների եւ ցանկութիւնների: Դարձեալ մի անգամ կրկնում ենք մեր շատ անգամ յայտնած միտքը, վերջացնում է ռուս թերթը. եթէ շրջանը մութ է,— անցկացրէք նրա մէջ լոյսի ճառագայթը: Մեր հայերը, ինչպէս եւ մեր հրէաները միակերպ պահանջ են զգում մտաւոր զարգացման, իսկ նրանց այդ տեսակ պահանջմանը բաւականութիւն տալու համար, անհրաժեշտ է ամենալայն զարգացում կրթական միջոցների հաւասարութեան իրաւունքների սկզբունքի վրա հիմնված:

—

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

Շնորհակալութեամբ ստացանք մեր յայտնի հայագէտ պ. Մ. Էմինից նրա նոր աշխատանքը «Армянскія надписи въ Карсѣ, Ани и въ окрестностяхъ послѣдняго» переводъ Н. О. Эмина. (Հայոց արձանագրութիւններ Կարսում, Անիի մէջ եւ այդ վերջինի շրջակայքում): Գիրքը տպված է Մոսկվայում, ներկայ 1881 թւին: Ամբողջ աշխատանքը բաղկացած է միայն հայոց արձանագրութիւններից եւ նրանց թարգմանութիւններից ռուսերէն լեզուով:

—

Մեզ պատմում են որ Ներսիսեան ուսումնարանի տեսուչ Արշակ Նահապետեան վերադարձաւ Էջմիածնից: Նրան հրաւիրել են տեսուչ Գէորգեան ճեմարանի, տարեկան 5,000 րուբլ ռոճիկով եւ ամենայն բան պատրաստ: Դրան կասեն. «յօնքը շինելու տեղ, աչքն էլ հանել»

—

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳԻ ՆԱՀԱՆԳԻ ԳԻՒՂԱԿԱՆ ՈՒ ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԻ ԱՌԻԹՈՎ

—

Երեկոյեան 6 ժամից մինչեւ 8 ժամը մոգական լապտերով (волшебный фонарь) ցոյց տուին ռուսաց պատմութիւնից վերցրած մի քանի նկարներ: Նկարները ցոյց էին տալիս ու մի եւ նոյն ժամանակ կարդում ռուսաց պատմութիւնից Պետրոս Մեծի մասին: Յետոյ եղան մի քանի ֆիզիկական փորձեր: Ինչ նպատակ ունէին այդ ընթերցանութիւնը ու փորձերը, մենք այդ չը գիտենք. երեւի օրինակ ցոյց տալու համար ժողովրդական (գիւղական) ուսուցիչներին, թէ ինչպէս պիտի օգտվել այն բոլոր գործիքներից, որոնք գտնվում են շարժական թանգարանում. Եթէ այդպէս է, մենք կարող ենք ասել, որ դրանք չը կարողացան բաւականութիւն տալ իրանց նշանակութեանը—այնքան անաջող եղան այդ փորձերը. այդ էլ բացատրվում է նրանով, որ նախապատրաստութեան համար որոշած ժամանակամիջոցը շատ սակաւ էր:

Յունվարի 3-ին կարդացվեցան երկու ռէֆերատներ, մէկը «Շարժական դպրոցների մասին Ռուսաստանում», իսկ միւսը «Շարժական թանգարանի մասին»: Առաջնում յայտնեցին թէ շարժական դպրոցների կառուցման միտքը վերցրած է արեւմտեան Եւրոպայից, ուր մի քանի պետութեանց մէջ կան այժմ այդպիսի դպրոցներ: Շարժական դպրոցների հիմնարկութեան կարեւորութիւնը Ռուսաստանի մէջ զգացվել է նախ՝ այն պատճառով, որ ռուսաց գիւղերը գտնվում են մէկ մէկուց հեռաւոր տարածութեան վրա եւ մշտական դպրոցները դժուարացնում են աշակերտաց միշտ ու կանոնաւոր կերպով յաճախել դասերին. երկրորդ, մշտական դպրոցների պահպանելը համեմատաբար մեծ ծախսեր են նստում գիւղացւոց: Իսկ շարժական դպրոցները, ռէֆերենտի կարծիքով, համեմատաբար քիչ ծախսեր են պահանջում, որովհետեւ նրանց շինութեան համար կարող են մասնակցել շատ գիւղեր. բացի դրանից, շարժական դպրոցում ուսուցչի վարձատրութիւնը մասամբ կարող է թեթեւանալ: Այդ ամենը ռէֆերենտը ապացուցեց ստատիստիկայից, լրագրներից եւ ամսագրներից քաղած թւանշաններով: Շարժական դպրոցների նպատակն է քիչ գումարով շուտով տարածել գրագիտութիւնը գիւղացւոց մէջ:

Ներկայումս դժուար է մի վերջնական կազմակերպութիւն տալ շարժական դպրոցներին, իսկ ընդհանրապէս, ռէֆերենտի կարծիքով, այն սկզբունքները, որոնց վրա պիտի կազմակերպվեն շարժական դպրոցները—դրանք են. 1) շարժական դպրոցը պիտի ժողովրդական (գիւղական) դպրոցի մի մասը կազմի, այնպէս որ աշակերտները վերջացնելով իրանց ուսումը շարժական դպրոցում —եթէ նրանց կողմից ցանկութիւն յայտնվի—կարողանան մտնել մշտական դպրոցներ. 2) շարժական դպրոցը պիտի ունենայ մի ամբողջ եւ ամփոփ կուրս. շարժական դպրոցում պարապմունքները պիտի ընթանան շատ խիստ կերպով, օրական 6 ժամ, երեք ամսուայ ընթացքում, միայն մի տեղում: Շարժական դպրոցի հիմնարկութեան նպատակի համեմատ դասատւութիւնն էլ պիտի ընթանայ համակենտրոնական ձեւով:

Երեք ամիս շարունակաբար պարապելով այդ տեսակ դպրոցում, ռէֆերենտը կարեւոր է համարում անցնել կրօնից այնպիսի յօդուածներ, որոնք նպաստում են ժողովրդի միջից սնոտիապաշտութիւնները առնելուն եւ այնպիսի յօդուածներ, որոնք բացատրում են ու հասկացնում քրիստոնէական կրօնի սկզբունքները. ռուսաց լեզուից աշխատել, որ աշակերտները կարողանան կարդալ յօդուածը ու նրա բովանդակութիւնը պատմել. թուաբանութիւնից հասցնել այն կէտին, որ աշակերտները կարողանան համրել 1-ից մինչեւ 100-ը ու կատարել թուաբանական գործողութիւններ, տալ նոյնպէս հասկացողութիւն պարզ կոտորակների մասին ($1/_2$, $1/_4$ եւ $1/_8$): Այդ ամենը ռէֆերենտի կարծիքով կարելի է անցնել երեք ամսուայ ընթացքում, օրական 6 ժամ պարապելով: Այնու ամենայնիւ նա հէնց ինքը յայտնեց, թէ իր առաջարկած պրօգրամման կատարելապէս չէ մշակած, աւելի մանրամասն եւ աւելի մշակած նա խոստացաւ ներկայացնել միւս ժողովին. իսկ նրա առաջարկած պրօգրամման կարող է տալ միջոց գիւղական ուսուցիչներին խորհել այդ հարցի վրա եւ յայտնել իրանց նկատողութիւնները միւս ժողովում: Յետոյ ռէֆերենտը կանգ առաւ այն հարցի վրա, թէ շարժական դպրոցների համար ուսուցիչներ որտեղից պիտի վերցնենք: Ռուսաստանի մի քանի նահանգներում կան արդէն շարժական դպրոցներ (ПОДВИЖНЫЯ ШКОЛЫ) ու դրանց մէջ ուսուցիչները լինում են կամ սպշտօնից հեռացրած գիւղացիներ, կամ գրագէտ գիւղացիներ, կամ գիւղական դպրոցում աւարտած տղայք: Բայց այդ տեսակ ուսուցիչներ մեզ ցանկալի չեն, առաջինները այդ այն պատճառով, որ նոքա սովորեցնում են հին մեթոդով ու չեն կարող հաղորդել աշակերտներին օգտաւէտ գիտութիւններ, երկրորդները, թէեւ սովորեցնում են նոր մեթոդով, բայց դրանք քիչ զարգացած լինելով չեն կարող մեր ցանկացած օգուտները տալ: Ռէֆերենտների կարծիքով շարժական դպրոցների համար կարելի է ընտրել քաղաքային դպրոցներում (городское училище) աւարտած աշակերտներից, թէ որ նոքա մի երեք ամիս էլ պատրաստվէին իրանց նոր մանկավարժական գործունէութեան համար:

Այդ ռէֆերատի առիթով կարելի է ասել, որ շարժական դպրոցների կազմակերպութիւնը շատ զանազան է ու նրանց մի քանիսների տեսակները վերցրած չեն արեւմտեան Եւրոպայից, այլ նրանք իրանց սկզբնաւորութիւնը ստացել են գիւղական շրջանի մէջ բոլորովին ինքնուրոյն կերպով, ըստ որում աղքատութիւնն է ստիպել ու ստիպում է գիւղացւոց շատ քիչ գումար մսխել իրանց կեանքի կարիքների համար: Իսկ ինչ վերաբերում է գործի էութեանը, չէ կարելի չափսոսալ, որ ռէֆերենտը ինքը լինելով քաղաքային դպրոցի ուսուցիչ ու շատ լաւ էլ հասկանալով թէ ինչքան դժուար է մի քանի բաժանմանց հետ մի սենեակում պարապելը—կարելի է համարում բարձել շարժական դպրոցների ուսուցչաց վրա այդպիսի մի ծանր աշխատանք, ոչ միայն 6—7 ամիս շարունակ—ինչպէս այդ լինում է առհասարակ գիւղական դպրոցներում—այլ եւ մինչեւ անգամ ինն ամիս: Յայտնի բան է յանձնառուն երբէք չէ կարող իր պարտքը բարեխղճաբար կատարել: Բայց գրագիտութեան դպրոցների — ինչպէս շարժական, նոյնպէս եւ ուրիշ տեսակների հիմնարկութիւնը շատ ցանկալի է: Եթէ գիւղական դպրոցները կը գրաւեն ժողովրդի յարգանքը, այն ժամանակ գրագէտները իրանք ցանկութիւն կը յայտնեն շարունակելու իրանց ուսումը մշտական դպրոցներում: Շարժական դպրոցների պրօգրամմայի հա-

Մեզ գրում են ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏԻՑ հետևեալը: «Հարցաքննութիւններից յետոյ Գէորգեան ճեմարանի Հայաստանի աշխարհագրութեան ուսուցիչը մանկավարժական ժողովի ժամանակ տաքացած կերպով կամենում է համոզել, որ պէտք է Հայաստանի աշխարհագրութեան վրա աւելի ծանր աչքով նայել և դասերի թիւը աւելացնել: Եպիսկոպոսներից մինը ընդհատում է պարոնին ասելով. «Հ՛ը, ի՞նչ կը պոռաս, ի՞նչ Հայաստան. հերիք չէ՞ր ինչ որ խաբեցիք քիւրդ և տաճիկ ազգերը Հայաստանով, մեզ ալ կուզէք նոյնն ընել:»

—

ՆՈՒԽՈՒՑ մեզ գրում են որ յոյս կայ այդ քաղաքի հայոց դպրոցի բարեկարգելու մասին, որովհետև Ղարաբաղի կօնսիստորիայից շուտով հրաման պէտք է գայ ընդ միշտ հեռացնել ուսումնարանից Տէր Սիմէօն քահանային և նրա սիրելի Համբարձում տիրացուին, որոնք միակ խոչնդոտներ էին ուսումնարանի առաջադիմութեան:

—

ԲԱԳՈՒԻ մեր թղթակիցը հաղորդում է մեզ, որ այդտեղի Մարդասիրական ընկերութեան դահլիճում մտադրութիւն կայ Հայաստանի աշխարհագրութիւնից հրապարակական դասախօսութիւններ անել:

—

ՆՈՐ-ԲԱՅԱԶԷԹԻՑ մեզ գրում են որ բաւական ժամանակ այդտեղ անձրև չէր գալիս, այնպէս որ հացը սկսեց կրկին թանգանալ: Բայց յուլիսի 3-ին երեկոյեան բաւական լաւ անձրև եկաւ, որ և խոստանում է լաւ հունձ:

—

Մի Թիֆլիսցի պարոն գրում է մեզ հետևեալը: «Դուք ապեցիք ձեր լրագրում Ներսիսեան դպրոցի գանձից 3,000 ռուբլ կորչելու մասին և տէր Ղևոնդ Խարազեանի գանձապահի պաշտօնից հեռացնելու մասին: Բայց ո՞վ է այդ բանի վրա ուշադրութիւն դարձնողը: Հոգաբարձութիւնը շատ թոյլ է վարվում: Տէր Ղևոնդ Խարազեանց որքան տարի շարունակ հոգաբարձու էր, գանձապահ էր և տեսուչ մի և նոյն ժամանակ: Ո՞վ էր խմացնում երեխաներին ներկած թէյ և ուրիշ շատ բաներ անում որ ժամանակով հետզհետէ հանդէս կը դուրս գան: Թիֆլիսի քահանաների մէջ կան, ճշմարիտ է, հարուստներ, բայց ո՞րը մեր քահանաներից այդքան կարճ ժամանակում, բեռնաւորված լինելով ահագին ընտանիքով, կարողացաւ 10 հազար ռուբլիանոց տուն առնել, ինչպէս առաւ տէր Ղևոնդ գանձապահ-տնտեսը Թիֆլիսի Օրբելիանովսկայա փողոցի վրա: Այդ բոլոր բաների վրա մեր լուսաւորված հոգաբարձուները աչքերը փակում են: Մի՞թէ մեծ բան է երեք հազար ռուբլ, ասում են նրանք, լաւ է որ երեսուն հազար չէր: Դրանով են մխիթարվում: Բայց այնու ամենայնիւ այդ փողերի կորչելու պատճառով շատ ծախսեր այս տարի սերվեցան կարճացնել և որդեգիրներին ամարանոց չը կարողացան տանել: Իմ կարծիքով պէտք է դատաստանական քննութեան ենթարկել հոգաբարձուներին ինչպէս որ պէտք է ենթարկվի դատաստանական քննութեանը պ. Էրիստով, որ նոյնպէս գանձապահ էր ռուսաց օրիորդական դպրոցներում և որի օրով կորաւ գանձից մի յայտնի գումար: Գումարի քանակութիւնը այդտեղ ոչինչ նշանակութիւն չունի, այդտեղ սկզբունքն է նշանաւոր. հասարակական փողերի վատնողին պէտք է մատնել դատարանի. դա իւրաքանչիւր քաղաքացու պարտքն է:»

—

ՄՕԶԴՕԿԻՑ մեզ գրում են: «Արդէն կը լինի 5 ամիս որ տեղիս քաղաքագլուխ պ. Թուշմալեան բացակայ է Մօզդօկից, իսկ նրա օգնական պ. Մէդվէդօվ շատ վատ է կառավարում քաղաքային գործերը, բոլորն էլ դժգոհ են նրանից և գործերի անճշտութեան և դանդաղութեան պատճառով շատերը մեծ կորուստներ են կրում:»

—

Մեզ գրում են Մօզդօկից, որ յունիսի 25-ին ուսուցիչների խումբը դիտաւորութիւն ունի մի հայերէն թատրօնական ներկայացումն տալ յօգուտ Կ. Պօլսի «Միացեալ» ընկերութեան:

—

Նուխու գաւառի Հաւարիկ և Բեգլարբեգեանդ գիւղերի ուսումնարանները փակվել են և ոչ ոք ուշադրութիւն չէ դարձնում այդ տխուր երևոյթի վրա: Ցաջորդ չը կայ, չը գիտեն ում դիմեն: Նուխու յաջորդի բացակայութեան ժամանակ բոլոր գործերը յանձնվել են տէր Սիմէօնին և նրա քարտուղար Կարապետին: Դա մի և նոյն է որ հովուի բացակայութեան ժամանակ գառները գայլերին յանձնել:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

„ПОРЯДОКЪ“ ԼՐԱԳՐԻ ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

I

„Порядокъ“ լրագրի մէջ կարդում ենք հետևեալ թղթակցութիւնը Բերլինից:

Պաշտօնական լրագիրները առհասարակ ազատամիտների և մասամբ առաջադէմների վրա ամենածանր մեղադրանքներ են դնում, օրինակ նրանց մեղադրում են հայրենիքին և գահին դաւաճանելու մէջ: „Provinz. Corresp.“ լրագիրը աւելի հեռու է գնում և պնդում է, թէ առաջադէմները ստեղծեցին „կուլտուրական կռիւը“ պապականութեան դէմ և թէ նրանք յարձակվում էին ոչ թէ եկեղեցու վրա, իբրև քաղաքական ոյժի վրա, այլ մաքառում էին կրօնի դէմ, թէպէտ առաջադէմ կուսակցութեան անդամներից ոչ մէկը ոչ թէ միայն երբէք մինիստր չէ եղել, այլ և չէ կառավարել որ և է վարչական հիմնարկութիւն: Այդ բոլոր մեղադրանքները մինչ այն աստիճան չափազանցրած և ծիծաղելի են, որ նրանց մասին խօսելն անգամ չարժէ, բայց այդ մեղադրանքներից մէկը անկարելի է անուշադիր թողնել: Դա առաջադէմների միապետական զգացմունքների պակասութեան մեղադրանքն է:

Առհասարակ գերմանացիները և մանաւանդ պրուսացիները վաղուց յայտնի են եղել հաւատարմութեամբ դէպի միապետական գաղափարները և սիրով դէպի թագաւորող տունը: Բացի սօցիալ-դէմօկրատներից և հանրապետականներից ամբողջ գերմանիայի մէջ հազիւ թէ կարելի լինի գտնել 100-150 մարդիկ, որ կարողանային երևակայել գերմանական պետութիւնները այլ կերպ, քան թէ ժառանգական միապետութեան կառավարչական ձևով: Այնուամենայնիւ անկարելի է հերքել աչքի ընկնող այն փաստը, որ գերմանացիների միապետական զգացմունքները նուազած են: Նրանք մինչև այժմ էլ յարգում են միապետական սկզբունքը, բայց չեն հաւատում այդ սկզբունքի սրբութեանը և յաւիտենականութեանը: Մի խօսքով առաջ միապետական սկզբունքը կուլտուրական առարկայ էր, իսկ այժմ նա դարձել է պատմական անհրաժեշտութիւն, որ պէտք է ընդունել, քանի որ նա գոյութիւն ունի: Թէ լուսաւորված դասերի և թէ ժողովրդի զգացմունքների այդ փոփոխութիւնը կատարվել է վերջին 15 տարիների ընթացքում,—բայց նոր ուղղութիւնը այնպէս է արմատացել, որ անկարելի է վերադառնալ անցեալին: Շատերը այդ երևոյթը չափազանց տխուր են համարում, բայց ո՞վ է մեղաւոր: Ահա, իմ կարծիքով, հետաքրքիր և գերմանական գործերը ճշդութեամբ հասկանալու համար մի նշանաւոր խնդիր: Արդեօք ճշմարիտ այդ երևոյթի պատճառները առաջադէմներն են, ինչպէս հաւատացնում են պաշտօնական լրագիրները: Իմ կարծիքով այս հարցին երկու պատասխան չէ կարելի տալ. գերմանացիների մէջ միապետական զգացմունքների թուլացնողները եղել են նոյն պետութիւնը, որտեղ այդ զգացմունքը չափազանց արմատացած էր, այսինքն Պրուսիան և նոյն մարդիկ, որոնք ստեղծեցին գերմանական միութիւնը պատերազմի և բռնութիւնների օգնութեամբ: Իշխանութեանից զրկված իրանց ժառանգական փոքր երկիրների բոլոր թագաւորները, որոնք այժմ անյայտութեան մէջ են ապրում, բոլոր ոչնչացրած գահերը, ինչպէս Հանօվերի գահը, իրանց իրաւունքները պաշտպանող և արհամարված իշխանները, որոնց պատժում են, իբրև ապստամբների, նրանց կայքերը խլելով, այդ բոլորը չէ նպաստում միապետական զգացմունքների տարածմանը ժողովրդի մէջ: Բայց այդ զգացմունքները չափազանց մեծ վնաս են կրել և կարող են արմատախիլ լինել այն թշուառ դրութեան շնորհիւ, որի մէջ դրցել է Պրուսիան գերմանական առանձին պետութիւնների ժառանգական իշխաններին, որոնց նա դեռ ևս գահընկեց չէ արել և որոնց կալուածները դեռ վերջնականապէս իր հետ չէ միացրել: Իւրաքան-

---

մար այդքան հոգս քաշելու պահանջ չը կայ—պարապմունքի պրօգրամման յայտնի է—ուսիր գրագիտութիւն, կայ ժամանակ՝ աւել ուսիր: Ամենակարևոր խնդիրն այն է թէ՝ ինչպէս պիտի կազմել այդ դպրոցները և ինչպէս ուսուցանել:

Մի փոքր ընդհատումից յետոյ Բէֆերենտի զեկուցման առիթով վիճաբանութիւն նշանակվեց: Վիճաբանութիւնների ժամանակ ներկայ գտնվողներից մի քանիսը ասացին թէ՝ շարժական դպրոցների հիմնարկութիւնը խախուտ է ու մինչև անգամ վնասակար. միւսները յայտնեցին թէ՝ շարժական դպրոցների հիմնարկութիւնը օգտաւէտ է և իրագործելի միայն ուրիշ սկզբունքների վրա: Առաջինները իրանց կարծիքը հիմնում էին այն բանի վրա թէ՝ շարժական դպրոցները արժան չեն նստի գիւղացւոց և թէ այն կարճ ժամանակամիջոցում, որ նշանակած է ուսման համար, չէ կարելի սովորեցնել գրագիտութիւն այնքան, որ նա կարողանայ օգուտ բերել: Մի պարոն առաջարկեց շարժական դպրոցի համար հետևեալ պրօեկտը—ջոկել մի քանի գիւղեր, բաժանել դրանց մի քանի խմբերի և ուսումը սկսել առաջ մի խմբում, յետոյ միւս խմբում, յետոյ երրորդում մի մի տարի իւրաքանչիւրում և, վերջապէս, վերադառնալ առաջին խմբին: Դպրոցի այդ տեսակ կազմակերպութիւնը, այն պարոնի կարծիքով, կը տայ միջոց ոչ միայն գրագիտութիւն սովորեցնել, այլ և հաղորդել մի քանի տեղեկութիւններ, որովհետև երկու տարուց յետոյ կարելի կը լինի նորոգել յետագայ պարապմունքները: Երկար վիճաբանութիւններից յետոյ ժողովի անդամները չեկան ոչ մի եզրակացութեան: Այդ բացատրվում է նրանով, որ ժողոված ուսուցիչները նախապատրաստված չէին հարցի քննութեան համար ու մասամբ էլ նրանով, որ շարժական դպրոցների վերաբերմամբ հարցը յարուցված է անժամանակ: Շարժական դպրոցների հիմնարկութեան հակառակորդները յայտնեցին այն միտքը թէ՝ շարժական դպրոցները կարող են նպաստել անգրագիտութեան ռեցեդէվիզմին, բայց այն ինչ այն հարցը թէ՝ ինչու տղայք դպրոցից դուրս գալուց յետոյ գրագիտութիւնը մոռանում են—լուծվեց յունվարի 4-ին. այդ հանգամանքը ընդհատեց նրանց վիճաբանութիւնները:

Այժմ մեզ մնում է ասելու մի քանի խօսք «շարժական թանգարանների մասին» որ կարդացվեց, ինչպէս յիշեցի վերևում, յունվարի 3-ին: Պ. Բէֆերենտը իր զեկուցման մէջ յայտնեց թէ շարժական թանգարանի հիմնարկութեան նպատակը ինչ է եղել, նա ինչ սկզբունքների վրա է հաստատված և ինչպէս պիտի օգտվել թանգարանից:

Մեր գիւղական դպրոցները իրանց աղքատութեան պատճառով չեն կարող ձեռք բերել այն բոլոր դպրոցական ձեռնարկները ու գործիքները, որոնք աշակերտացը ռէալական գիտութիւններ հաղորդելու համար կարևոր են: Այդ թերութիւնը փոքր ի շատէ լրացնելու համար արդէն կազմվել է Պետերբուրգի նահանգում շարժական թանգարան (մտադրութիւն կայ կազմելու դրա նման թանգարաններ և իւրաքանչիւր նահանգում): Շարժական թանգարանները տեղափոխվում են մի դպրոցից միւսը և այդպիսով միջոց են տալիս դպրոցների մի ամբողջ խմբի օգտվել այդ դպրոցական գործիքներից: Թանգարանի գործիքների օգնութեամբ կարելի կը լինի հաղորդել մարդկային գիտութեան բոլոր ճիւղերից վերցրած զանազան տեղեկութիւններ: Այդ տեղեկութիւնները արմատախիլ են անում գիւղական շրջանից սնոտիապաշտութիւնները ու նախապաշարմունքները: Հարկաւոր է հիմնել թանգարան այնտեղ, ուր հնարաւոր է. առ այս պիտի նկատել, որ շարժական թանգարաններ հիմնողները աչքի առաջ պիտի ունենան ոչ միայն դպրոցները, այլ և ժողովուրդը: Թանգարաններում ամենայն բան բացատրողները և առաջնորդողները պիտի լինեն, Բէֆերենտի կարծիքով, գիւղական ուսուցիչները: Բայց որովհետև թանգարանի միջոցով ի նկատի է առնվել հաղորդել տարրական տեղեկութիւններ բնագիտութիւնից, պատմութիւնից, աշխարհագրութիւնից, մաթեմատիկայից, ֆիզիկայից և այլն, ուստի նրա հիմնողները ընտրել են համապատասխանող գործիքներ. տեխնօլօգիայից և գիւղատնտեսութիւնից տեղեկութիւններ հաղորդելու մտադրութիւն չէ եղել, ասա և համապատասխան գործիքներ չեն մտել թանգարանի կազմութեան մէջ:

Թանգարանի կազմութեան մէջ գործիքներից գլխաւորապէս մտել են նկարներ, որովհետև դըրանք աւելի յարմար են ճանապարհ տանելու համար: Բայց թէ ինչպէս պիտի օգտվել թանգարանի մէջ մտած գործիքներով, դրա մասին Բէֆերենտը ոչինչ չասաց: Այդ բանը առիթ է տալիս մեզ մտածելու, որ երեկոյեան պարապմունքների ժամանակ Վ. քաղաքային դպրոցում ի նկատի է առնվել ցոյց տալ թէ՝ ինչպէս պիտի օգտվել այդ գործիքներովը:

Բէֆերենտի զեկուցման առիթով վիճաբանութիւնները երկար չը շարունակվեցան, որովհետև ամենքը համաձայնեցան այդ տեսակ թանգարանների օգտաւէտութեան հետ. իսկ միքանիսը հաւանութիւն չը տուին այն նպատակների սահմանափակութեանը, որ ունեցել են ի նկատի թանգարանի կազմութեան ժամանակ, իսկ միւսները թանգարանի մէջ մտած գործիքների ընտրութիւնը անյաջող համարեցին. այդ նկատողութիւնները շատ ճշմարիտ էին և արդարացի: Ժողովի անդամներից մի քանիսը այդ զեկուցման առիթով յայտնեցին թէ՝ այն տեղեկութիւնները, որ պիտի հաղորդվեն թանգարանի գործիքների միջոցով, քիչ նշանակութիւն ունեն գիւղացւոց համար, իսկ մի քանիսները այդ գործիքներից ոչ միայն օգուտ կարող են բերել, այլ և վնաս, որովհետև դրանց օգնութեամբ արած փորձերը չեն կարող լաւ բացատրվել ու հասկացվել առանց նախապատրաստութեան ֆիզիկայից, այդպէս օրինակ մի քանի փորձեր կենտրօնաձիգ մեքենայի վրա. աւելի օգտաւէտ կը լինէր ժողովել այնպիսի գործիքներ, որ դրանց օգնականութեամբ կարելի լինէր հաղորդել այնպիսի իսկ գործնական գիտութիւններ, որոնք ամենակարևոր են գիւղական կեցութեան համար: Բէֆերենտը այդ նկատողութեանը ընդդիմախօսեց, ասելով թէ՝ ժողովրդական ուսուցիչները չեն կարող հաղորդել գիւղացւոց այդ գիտութիւնները, որովհետև իւրաքանչիւր գիւղացին դրա մասին աւելի շատ գիտէ, քան թէ ժողովրդական ուսուցիչը: Ժողովրդական դպրոցների դիրեկտօրը դրա առիթով նկատեց թէ՝ թանգարանի կազմութեան ժամանակ նկատի ենք ունեցել հաղորդելու ոչ թէ տեխնիկական գիտութիւններ, այլ հանրակրթական:

Երեկոյեան կարդացվեց Սուվօրովի մասին և մի և նոյն ժամանակ ցոյց տուին մի քանի նկարներ ու փորձեր էլէկտրականութիւնից:

Մոսկվա Ա. Գալստեանց

չիւր ժողովուրդ, մինչև անգամ գերմանացիներից աւելի քիչ զարգացած, կարող է շուտ հասկանալ, թէ ինչ նշանակութիւն ունեն այդ անկախ անուանված թագաւորները, որոնք իշխան Բիսմարկի հլու հպատակներն են և որոնց կառավարութիւնները խոնարհութեամբ կատարում են Բերլինից ստացված հրամանները, թէպէտ այդ հրամաններին նրանք չեն համակրում, բայց կատարում են, որովհետև նրանց հրամայված է։ Թագաւորների այդ ակներև անզօրութիւնը, այն մարդկերանց լռութիւնը, որոնց առաջ մի ժամանակ խոնարհվում էին գերմանացիները, չափազանց տխրացնում է և վրդովում է վերջիններին։ Գերմանացիները դեռ ևս սիրում են իրանց թագաւորներին մանաւանդ իբրև դժբաղդ մարդկերանց, բայց իբրև միապետների նրանց բոլորովին չեն յարգում։ Կայսերական միապետութիւնը չէ փոխարինում գերմանացի անհատ ժողովուրդների միապետական զգացմունքները և դրա պատճառը շատ բնական է. ինչ որ վերաւորում է ժողովրդի ինքնասիրութիւնը, կարող է նրան երկիւղ ներշնչել և ստիպմամբ հնազանդեցնել, բայց չէ կարող նրա մէջ սէր և յարգանք ծագեցնել։

ՆԱՄԱԿ ԹԻՒՐՔԻԱՅԻՑ

Կ. Պօլիս, 3 յուլիսի 81.

Ներսէս պատրիարքը չը գիտեմ քանիերորդ անգամուան համար իր հրաժարականը տուաւ անցեալ շաբաթ և ութ օր վերջը, երեկի օրը, դարձեալ ետ առաւ զայն։ Մարգարէ պէտք չէ ըլլալ գուշակելու համար թէ խիստ մօտ ժամանակէ վերջը Ներսէսը դարձեալ պիտի հրաժարի իր պաշտօնէն։ Այսպիսի անհասկանալի մի եղելութեան իսկական պատճառները պէտք չէ որ անծանօթ մնան մեր ռուսաբնակ ազգայնոց և հասկանան վերջապէս թէ ինչ են այս տխրալի երևոյթին շարժառիթներն։

Կարելի է ասել թէ Կ. Պօլսի մէջ Ներսէսի նման ժողովրդի համակրութիւնը վայելող մի պատրիարք չէ եկած։ Ո՛չ մէկը չէ կարողացեր գուցէ գիտնալ իրեն չափ թէ ազգային էական շահերն որտեղ և ինչպէս պաշտպանուելու են։ Նա մի գործ է սկսած զոր գլուխ հանելու փափաքն ամենէն յառաջ ինքն պէտք է զգայ հարկաւ։ Ի՞նչու կը հրաժարի ուրեմն և այսպէս ստէպ։

Ներսէս պատրիարքը մի առողջական հիւանդութեան ենթակայ է որ ամեն ժամանակ իբր բուն իր հրաժարման պատճառը յառաջ կը բերէ—բայց այդ հիւանդութիւնը, նոյն իսկ իր բժշկաց վկայութեամբը, չէ այնքան սաստիկ և յառաջացած որ թոյլ չը տայ իրեն գոնէ ազգին քաղաքական շահերուն վրա հսկել, և ունի բաւական անձնուիրութիւն մինչև իր վերջի շունչը աշխատելու համար։ Ներսէս քաջասիրտ է բաւական պաշտօնական պահանջմանց ականջ չը կախելու համար։ Նա լաւ գիտէ թէ, այսպիսի ժամանակի մէջ, երբ հայոց հարցը այնքան սերտ կերպով կապուած է իր անուանը հետ, ո՛րքան իր ասպարէզէն քաշուիլը կրնայ վնասել ազգին ապագային։

Այս բոլոր հանգամանաց մէջ երբ նա կը պնդէ կրկին թողելու ազգային վարչութեան ղեկը, և կուզէ հեռանալ այն ժողովրդէն որ յանհունս կը սիրէ և կը յարգէ իր անձը, այս բանին միմիայն և գլխաւոր պատճառներն են. ազգային ընդհանուր ժողովը և տէրութեան մօտ պաշտօն ունեցող սորուկ պարոններն, որք էֆէնդի կը կոչուին։

Ազգային ընդհանուր ժողովը, որ աւելի ճիշտ կըլլայ ազգային պատուհաս անուանել, ձեզ գուցէ ծանօթ է թէ ինչպէս և ո՛ր անձերէ կազմուած է։ Սորա վրայ ուրիշ ատեն և մանրամասնաբար պիտի խօսիմ ձեզի։ Այդ ժողովը գլխաւորապէս երկու մասերէ կը բաղկանայ։ Մին մեծագոյն մաս առուածն, թոյլ, ապիկար, անուս, որ և է միջոցներով վարկ ստացած անձինքնէ կազմուած մէկ խումբ, որք ոչ մէկ պրոգրամ չունին և ոչ մէկ հոծ մարմին կարող են կազմել հարկ եղած ատեն փոքրագոյն մասին դէմ դնելու համար։ Այս վերջինը կը բաղկանայ շուրջ 10 կամ 15 անձերէ, տգէտ և կոպիտ տիրացուներ, որք չը կարողանալով մի ընկերական վիճակ ունենալ հասարակութեան մէջ, ազգին գործերուն մէջ կը փնտրեն իրենց ամեն փառասիրութիւնն ու մանաւանդ շահերը։ Ամեն ընտրութեան ժամանակ դուռ դուռ կը շրջին քուէ մուրալու համար և ամեն կերպարանք կառնեն ժողովրդեան սիրտը շահելու համար։ Սահմանադրութեան հաստատութենէն ի վեր սոցա բրած չարիքն չէ կարելի համառօտ կերպով պատմել։ Այժմ այսչափ ըսենք թէ Ներսէսի աթոռն բարձրացած օրէն այդ խմբակը ուրիշ հոգ չունի եթէ ոչ նա հրաժարեցնել, կացութիւնը նորա անտանելի ընելով։ Ներսէսն իր նախորդներուն նման ոչ ձեռքերնին խաղալիք կարէ ըլլալ և ոչ իրենց խորհուրդին կը դիմէ որ և է ազգային գործ յառաջացնելու համար։ Այս կուսակցութեան պարագլուխներն են, աշխարհականաց կողմը, Ս. Փափազեան և Քրիստոսատուր անուն շահախնդիր և խառնակիչ վարժապետները, իրենց գաղտնի առաջնորդ ունենալով մէկ խորամանկ անձ որ ժողովին մէջ մեծ դիրք մը ունի։ Եկեղեցականաց կողմը կան Մատթէոս եպիս. Իզմիրլեան անուն փառասէրն, որ Մանկունի եպիսկոպոսին ներշնչմամբն և աջակցութեամբը պատրիարքական աթոռը կուզէ բարձրանալ և ուրիշ եպիսկոպոս որ նմանապէս փափաքող է պատրիարքական միթրի վրայ զետեղել իր իշխանական թագը, բայց ունի բաւական խորամանկութիւն խիստ յայտնի կերպով ցոյց չը տալու համար իր այս ցանկութիւնը։ Ներսէս պատրիարքն դիւրազգաց և իր արժանապատուութիւնը ճանաչող մի անձ է, ուրեմն սոքա կարող են դիւրութեամբ զզուեցնել զայն իւր կացութենէն, շարունակ դաւադրելով իրեն դէմ և անարգական ակնարկութիւններ ընելով իր երեսին։ Մեր ազգային ժողովի մէջ Եւրոպիոյ պարլամէնթներուն նման, ամեն մարդ ազատ է հարցապնդումներ (interpellation) ընել նախագահին, բայց անյարմար, կոշտ և վիրաւորեցուցիչ ձևով։ Այս միջոցով էր ահա որ անցեալ շաբթու առանց պատճառի, առանց գրգռութեան, յարձակեցան նորէն նախագահին վրայ, որ չը կարենալով առաւել համբերել հրաժարեցաւ անմիջապէս և դուրս ելաւ։ Ընդհանուր ժողովը նոյն օրը մի պատգամաւորութիւն յուղարկեց նրա մօտ որ աղաչէ շարունակել իր պաշտօնը։ Այս պատգամաւորութեան մասնակցեցան ի հարկէ այդ աղուէսներն ալ, իբր թէ պատրիարքին պաշտպաններէն են իրենք ալ։

Գանք էֆէնդի ըսուած պարոններուն։ Սոքա ամենքն ընդհանուր ժողովի անդամ չեն, բայց ամենքն ալ ոտքով գլխով ազգային գործոց մէջ են միշտ։ Սոքա այդ էֆէնդիներն են որք Ս.-Ստեփանոյի դաշնադրութեան կնքուելու ժամանակ օրն երեք անգամ գաղտնի ժողովներ կընէին իբր թէ հայոց շահերուն աշխատելու համար, և որպէս զի, եթէ պատահմամբ շահաւոր բան մը ըլլայ հայերուն, իրենք նոցա հեղինակն հռչակուին և մէկ մէկ պաշտօն ստանան նորա կամ հանգամանաց շնորհիւ։ Կը կարծէին որ այն օրը Թիւրքի վերջը եկած էր իսկապէս, ուստի ի հարկէ անկէ երես կը դարձնէին։ Ո՞րոնք էին այդ էֆէնդիներն և ուր կը ժողովէին, կրնանք ցոյց տալ եթէ հարկ է։ Պերլինի դաշնադրութենէն վերջը տեսան որ Թիւրքը տակաւին կեանք ունի և ուզեցին օգուտ քաղել և նորանոր պաշտօններ ստանալ։ Բայց Թիւրքը լաւ հասկացած էր թէ այնուհետև ո՛րքան վտահութիւն պէտք էր ունենալ առհասարակ քրիստոնեայ պաշտօնեայներու վրայ և այն օրէն ի վեր պաշտօն, աստիճան, պատուանշան ամենայն ինչ մերժեցին այդ տարրին։ Այս ժամանակ հայ էֆէնդիները կարծեցին թէ հայոց հարցին երևան գալը և պատրիարքին արարքները միայն ցրտութիւն ձգեցին ազգին և կառավարութեան մէջ և սկսան ոչ միայն Թիւրք նախարարներու մօտ նորա վարմունք պախարակել և ծաղրել, այլ և պատրիարքի երեսին ամեն ժամ յանդիմանութիւններ տեղացնել, ըսելով թէ նա ծուռ ճանապարհ է բռնած, թէ հայոց ազգն Թիւրքին հետ բարեկամ ըլլալով կրնայ ամեն բարենորոգում ձեռք բերել, և միւս կողմանէ հայ ժողովրդեան այնպէս հաւատացնել ուզեցին թէ Հայաստանի հարստահարութեանց աւելնալուն պատճառը նոյն իսկ Ներսէսի վարմունքն էր տէրութեան հետ։ Չը գիտեմ թէ համարձակեցան ըսել նաև թէ Հայաստանի սովի պատճառն ալ Ներսէսն էր։ Հայ էֆէնդիներն, որ պատրիարքի մօտ կը մտնեն ամեն ժամանակ, շարունակ զայն կը յանդիմանեն այսպէս և դուրսը կը հալածեն։ Մարդ հրեշտակային համբերութիւն ունենալու է այսքան նենգութեանց տոկալու համար։

Այս էֆէնդիներուն մէջ աւելի երևան կեցողներն են, Ս. Ապրօ որ դրամական մի մշուշապատ պաշտօն ստանալէն ի վեր կառավարութեան երեսէն ինկած է, ինչպէս ինկած է և Ս. Համամճեան. Յ. Նուրեան, վատահոգութեան և փառամոլութեան տիպարը։ Յ. Տաղեան, որ փաշայութեան աստիճան ստանալու համար ամեն մատնութեան կարող է։ Ս. Մաքսուդ անզգայ և շահամոլ պետական սեղանաւորը։ Ա. Կօլօլեան, Թիւրքաց կողմէն կարգուած դատարկագլուխ փաստաբանը և այլ մէկ քանի կուրթիզան էֆէնդիներ, պէյեր և փաշայներ, որոց անուններն և վայելուչ ածականներն յայտնի են։

Կը հարցունեմ ձեզ, երբ բոլոր այս բարենիները կերթան շարունակ զպատրիարքը Բ. Դուռը, պալատը վատահամբաւելու և հայերը բոլորովին Թիւրքաց քաղաքականութեան համակիր ցոյց տալով, զայն միայն մեղապարտ յայտնելու. երբ խորհուրդ կը տան Թիւրք պաշտօնեայներու որ պատրիարքական խնդիրքները չը կատարեն, երբ կերթան Թիւրք մամուլը նորա դէմ գրգռելու, կարելի՞ է մէկ մարդու համբերել, մնալ և գործել։

Ուրեմն Ազգային ժողովը և հայ էֆէնդիներն են որք պատրիարքի կացութիւնը անտանելի ըրած են, և ուքան որ այս անգամ դարձեալ հրաժարական յետ առաւ, քիչ ատենէն նորէն պիտի ստիպուի քաշուելու «արիւն ձեր ի գլուխ ձեր» ըսելով։ Ազգային ժողովն և էֆէնդիներու խումբը միշտ աւելի վնաս հասուցեր են ազգին քան թէ բարիք։ Ժողովուրդն լաւ կը գնահատէ իւր պատրիարքն, ինչ օգուտ որ սորա գործը աղջիններուն հետ է։ Մի անեղ երդումով պատրիարքը կաշկանդուած է և չէ կարող իր երդման դէմ մեղանչել ցրուելով այդ ժողովը որպէս զի գործէ այս ճգնաժամի մէջ ինչպէս որ կամի։ Սակայն մօտ է օրը որ ժողովուրդը հաշիւ պիտի պահանջէ իր ներկայացուցիչներէն, վասն զի լիքն է բաժակը։ Մինչև այն ատեն պէտք է որ ընդհանուր ժողովին մեծամասնութիւնը, եթէ յիրաւի կը սիրէ ազգին շահերը և կուզէ պատրիարքի մնալը, խմբովին հրաժարական տայ, որպէս զի ժողովն ինքնիրեն լուծեալ համարուելով մէկ քանի ամիս հանգարտ ըլլանք մինչև նոր երեսփոխանաց ընտրութիւնը. Այժմեան պօռտախօսներու կլուբը իր անգոյութեամբ միայն կրնայ ծառայել ազգին։ Ժողովրդեան ճիշդ կարծիքը յայտնեց մի պանդուխտ հանդիսական երէկի ժողովի ատեն, երբ ամենքը «խօսք կուզեմ» բացած ատեննին բացականչեց «Քսան և մէկ տարի է խօսք կուզէք, գործ երբ պիտի տեսնէք»։

Եւ բոլոր այս բաներուն պատճառ այն աննախատես սահմանադրութիւնն է որ ժողովուրդը չը պատրաստած, Միացեալ Նահանգաց նման նորա ընտրողական մէկ իրաւունք տուաւ։ Այս աստիճան անսահման ընտրողական մէկ դրութիւն չարիք մըն է ազգին, վասն զի տակաւին պէտք ունէինք մեք վայելելու բարեխառնեալ նահապետական դրութեամբ մէկ վարչութիւն։

Իսկ էֆէնդիներուն գալով, նոքա այնքան քսու և մատնիչ են, որքան վախկոտ։ Կը բաւէ որ մէկ քանի անգամ հրապարակաւ յայտնուի նոցա անբարքն, և օրագիրք, փոխանակ նոցա գործիք ըլլալու, յականէ յանուանէ մատնանիշ ընեն նոքա ազգին։ Նոքա այնքան վատ են և ըսկզբունքնին այնքան խախուտ որ դժուար չէ փշրել մէկ հարուածով բոլոր նոցա կարուցած նենգաւոր սիւներն։

Օրագիր ըսելով ի հարկէ պէտք չէ հասկանանք Կ. Պօլսի հայ թերթերը, որք այս վերջի միջադէպին մէջ ցոյց տուին ո՛րքան առանց ըսկզբունքի և շողոքորթ ըլլալնին, բացի «Մանզումէէն»։ Երևակայեցէք որ սոքա ութը օրվան միջոցի մէջ, երբ ժողովուրդը յուզված էր և կը վախնար սաստիկ որ մի գուցէ իր սիրելի պատրիարքէն զրկուի, օրագիրք ոչ միայն չը պաշտպանեցին զայն յայտնապէս, այլ և ծածկել ուզեցին նորա հրաժարականին բուն իսկ շարժառիթները, այլ և արգելք ըլլալ ուզեցին որ ժողովուրդը հազարաւոր ստորագրութիւններ հաւաքէ նորա մնալը թախանձելու համար։ Կարծեցին թէ այս անգամ անդառնալի էր Ներսէսի որոշումը և չուզեցին անհաճելի երևիլ ոմանց։ Նոքա պատրաստ էին խնկարկելու նորընտիր պատրիարքին, այս պատճառաւ չափազանց գովասանութիւններ չըրին ելնողին։ Փոխանակ պախարակելու Ներսէսի յայտնի և գաղտնի թշնամիները, փոխանակ ցոյց տալու այն ամեն երեսփոխանները որք իրենց յանձնուած պաշտօնը այսպէս վատաբար և ազգավնաս կերպով կը գործածեն, լաւագոյն համարեցան այդ հրաժարման պատճառը ուրիշ տեղ փնտռել։ Մէկ թերթ լրբացաւ իսկ ըսելու թէ Թիւրք օրագրաց յարձակումներուն պատճառաւ է որ հայոց պատրիարքը կը հրաժարի։ Ով որ գիտէ թէ ինչ է Թիւրք մամուլը, որու մէջ դժբաղդաբար հայ խմբագիրներ ալ կան, կրնայ հասկանալ թէ ասկէ աւելի նախատական խօսք կարելի չէր ընել Ներսէսին։

Այս դէպքի վրայ հարկ համարեցայ երկարօրէն պնդել գլխաւորապէս երկու պատճառի համար։ Նախ՝ կրկին և կրկին ցոյց տալու համար թէ Կ. Պօլսի գլխաւոր գործիչներն որպիսի անձեր են, խեղճ ժողովուրդը որոց ձեռք խաղալիք եղած է, և երկրորդաբար երևան հանելու համար թէ հայոց ազգը, նա մանաւանդ գաւառացին պէտք չէ մէկ բան սպասէ սոցա նման մարմիններէ։ Իսկ ձեր մէջ, եթէ տակաւին կան այնպէս անձեր որ մեծ համարում ունին Կ. Պօլսի ազգային ժողովին վրայ և հանգիստ կը ննջեն կարծելով թէ այստեղ հայոց հարցի մասին Ներսէսէ զատ աշխատող կայ ազգօգուտ կերպով, պէտք է որ փոքր ինչ նոցա սրտին անդորրութիւնը բարեխառնի և մտածեն առաւել խեղճ Թիւրքիաբնակ գաւառացիին ապագան ապահովելու կերպերուն վրա, առանց Կ. Պօլսի գործիչներու միջնորդութեան։

Հ. Գ.

ԽԱՌՆ ԼՈՒՐԵՐ

Տելեֆօնը արդէն Չինաստանում ևս մուտք է գործել։ Յայտնի է, որ չինական լեզուն չունի այբբենարան և որ չինացիք գրելու համար գործ են ածում հազարաւոր զանազան պատկերներ, որոնց իւրաքանչիւրը իր նշանակութիւնն ունի։ Այդ պատճառով շատ դժուար է այս լեզուին յարմարեցնել սովորական հեռագրական սիստեմը։ Չինաց կառավարութիւնը հասկացաւ, որ ինքն կարող է տելեֆօնից քաղել այն, ինչ որ չէր կարելի սպասել հեռագրից, և այդ պատճառով նա կարգադրեց շինել տէլէֆօնեան գծեր։ Այդ գործի հսկողութիւնը յանձնված է ամերիկական ինժեներին։ Առաջին գծերը կանցկացնվեն Եամուսի—Կիեանդուում։

***

«Մասիս» լրագրում կարդում ենք հետևեալը։ «Ցաւով կը լսենք թէ անգլօ-ֆրանսական «Մէսէնճըր» լրագիրը պետական դատաստանին վերաբերեալ տեղեկութիւններ հրատարակած ըլլալուն պատճառաւ իսպառ խափանուեր է Բ. Դըրան հրամանաւ։»

***

Թիւրքաց Հայաստանից մեզ գրում են։ «Մուշի կողմերում այս տարի հացաբոյսերի շատ մեծ առատութիւն է։ Վանի և Մուշի սանջակներում դպրոցների թիւը շատ աննշան է. ժողովուրդը ուսման փափագ ունի, բայց ուսում տուող չը կայ։ Վանի մէջ Հայաստանի աշխարհագրութիւնից հրապարակական դասերը շատ լաւ են առաջ գնում, միայն ժողովրդի ամեն դասակարգերը միջոց չունեն ներկայ գտնվելու այդ դասախօսութիւններին։ Թիւրքաց կառավարութիւնը սարսափով է նայում ուսման տարածվելու վրա հայոց ազգաբնակութեան մէջ։»

***

«Մասիս» լրագրում կարդում ենք հետևեալը։ «Վեհ. սուլթանն յանձնախումբ մը նշանակեց բարենորոգմանց ծրագիր մը պատրաստելու համար ըստ 61-որդ յօդուածոյ Բեռլինի դաշնագրոյն, որ Արմէնիոյ վարչութեան կը վերաբերի։ Այդ ծրագիրը տէրութեանց պիտի ներկայացվի, և Բ. Դուռը նախաձեռնութիւն պիտի ունենայ բարենորոգմանց ներմուծման գործին մէջ։ Յոյսեր կը յայտնվին թէ սուլթանը տեսակ մը բարենորոգման ծրագիր հրատարակել պիտի տայ ընդհանուր գաւառաց վարչութեան համար նպատակ ունենալով առաջն առնուլ Եւրոպիոյ դիւանագիտական միջամտութեան։ Օսմանեան նախարարութիւնը երէկ հայաբնակ գաւառաց մէջ մտցուելիք բարենորոգմանց խնդրոյն զբաղեցաւ։ Նոր ծրագիր մը պատրաստ է, որ կայսերական իրադէով վաւերանալէ յետոյ, մեծ պետութեանց պիտի հաղորդվի։»

Խմբագիր—հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Въ Редакціи газеты
«МШАКЪ»
Продается
„ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНІЕ ТУРЕЦКИХЪ АРМЯНЪ.“
Д. Григорія АРЦРУНИ.
Брошюра напечатана въ Москвѣ.
Цѣна 25 коп.

---

144 Արծրունու գալլէրէա 144
ամենաէժան պահեստ
մեբելի և հայելիների:

ВЪ ГАЛЛЕРЕѢ АРЦРУНИ
ОТДАЮТСЯ МАГАЗИНЫ
ВЪ НАЙМЫ

Въ галлереѣ имѣются: вода, газовое освѣщеніе и телеграфная станція.

7—10

ԱՐԾՐՈՒՆՈՒ ԳԱԼԼԷՐԷՈՒՄ
ՎԱՐՁՈՎ ՏՐՎՈՒՄ ԵՆ ՄԱԳԱԶԻՆՆԵՐ

Գալլէրէում կայ ջուր, գազի լուսաւորութիւն և հեռագրական կայարան:

7—10

ՎԵՐԱՐԿՈՒՆԵՐ 4 ր., ծրծողներ 1 ր., ծալվող աթոռներ 1 ր. 50 կ., ՓԱՅՏ-ԱԹՈՌ 4 ր., ԲԱԶԿԱԹՈՌ-ՄԱՀՃԱԿԱԼ 10 րուբլ և աւելի, թէյի բաժակներ 25 և 30 կ., մի ամանի քորոցներ 50 կ., պաստելա ծխողների համար 60 կ. ֆունտը, անգլիական ՎԱՆՆԱՆԵՐ և այլն ծախվում են **ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ԽԱՆՈՒԹԻ ՄԷՋ**:

10,000 զոյգ գուլպաներ 25 կ.—ից զոյգը, 10,000 զոյգ կանանց ԳՈՒԼԲԱՆԵՐ 30 կ.—1 ր., 7,000 մատուցարաններ 5 կ.—5 ր., 1,000 ՄԱՀՃԱԿԱԼՆԵՐ 5 ր.—35 ր., 400 արշին բոմազէյ. 1 ր.—1 ր. 30 կ., պարուսինա 40 կ.—1 ր., 300 հատ ռէվոլվեր 4 ր.—35 ր., 700 ալբոմ ԿԻՍԱԳՆՈՎ, 10,000 -ֆունտ թէյ ԹԷՅԱՄԱՆՈՎ 1 ր. 65 կ.: Եր-կաթէ գրիչներ իւրաքանչիւր ձեռքի համար: Ծախվում են **ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ԽԱՆՈՒԹԻ** մէջ:

22—100

ԿԱՐԻ և ՁԵՒԻ ԴԱՍԵՐ ամենանոր եղանակով ԳԾԱԳՐՈՒԹԵԱՆ օգնութեամբ: խեղճ աղջկերանց համար առանձին պայմաններով: Ընդունվում են կանանց և երեխաների համար ԿԱՐԵՐ: Ծախվում են կարերի նոր ձեւեր թղթից շինված, պատրաստվում են մեքենայով ծալեր: Կուկի, Նիկօլայեվսկայա փողոց, տուն № 87:

ԿԱՀԱՒՈՐՎԱԾ ՍԵՆՆԵԱԿՆԵՐ
10 ր. մինչև 30 ր. ամիսը ծառայով և սամօվարով: Տրվում են նոյնպէս օրով Արտիլերիսկայա փողոցի վրա, գիմնազիական գիմնազիայի հանդէպ Արութիւնովի տանը, № 8:

4—4 (5)

Հրատարակութեամբ Ներսիսի Սիմէօնեանց լոյս տեսաւ գերմանացի բժիշկ Շրէբէրի „Տնային բժշկական մարմնամարզութեան“ գրքոյկի հայերէն թարգմանութիւնը 45 պատկերով, որոց միջոցաւ կարելի է կատարել առողջապահական բազմատեսակ մարմնամարզական կրթութիւններ ամեն տեղ, ամեն ժամանակ և առանց գործիքի: Նա յարմարացրած է ամեն հասակի արանց և կանանց համար: գինն է 40 կոպ. ծախվում է „կենտրոնական և կովկասեան գրավաճառանոցներում, նոյնպէս և պ. Մ. Վարդանեանցի մօտ.“ Тройцкій пер. типографія Вартанянца, въ Тифлисъ.

ԹՈՒԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ
ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԶԵԼԵԱՆ

գինն է 70 կոպէկ

Ուսումնարանները և շատ օրինակ գնողները 20% զիջում են ստանում:

Ցանկացողները կարող են դիմել կամ ուղղակի հեղինակին „Тифлисъ, Григорію Соломоновичу Вардзелянъ, Армянская Семинарія, կամ կենտրոնական գրավաճառանոց, ուր պահեստն է այդ գրքի:

Открыта полугодовая подписка

НА

ЕЖЕНЕДѢЛЬНЫЙ ЖУРНАЛЪ

„ЮРИДИЧЕСКОЕ ОБОЗРѢНІЕ“
(издаваемый въ г. Тифлисѣ)

Съ 1 Іюля 1881 года по 1 Января 1882 года.

Цѣна за полъ года 6 руб.

Кромѣ того можно подписаться на 3 мѣс.—3 руб. 20 коп., на 1 мѣс.—1 руб. 20 коп. Подписка принимается съ 1 числа каждаго мѣсяца и не далѣе конца года.

Разсрочка въ взносѣ денегъ допускается по соглашенію съ администраціею журнала.

Подписка принимается исключительно въ администраціи журнала, въ г. Тифлисѣ, близъ Головинскаго пр., по Безъименному пер. въ домѣ Тамамшева.

Издатель А. С. Френкель.

Редакторъ А. В. Степановъ

„ԽԵՆԹԸ“
ԱՐԿԱԾՆԵՐ ՎԵՐՋԻՆ ՌՈՒՍ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՑ ՀԵՂԻՆԱԿՈՒԹԻՒՆ ՐԱՖՖԻԻ

Տպված մաքուր թղթի վրա, գիրքը բաղկանում 400 երեսից: Թիֆլիսում ծախվում է „Մշակի“ խմբագրատանը, „կենտրոնական գրավաճառանոցում“, „կովկասեան գրավաճառանոցում“ պ. Զաքարիա Գրիգորեանցի մօտ, և պ. պ. Շահինեանցի, Բօղարջեանցի, Հովուեանցի ծխախոտի մագազիններում:

գինն է **1 րուբլ 20** կոպ:

ԱՅՍ 1881 ԹՈՒԱԿԱՆԻ ՅՈՒՆԻՍԻ ՍԿԶԲԻՑ

ԿԵՆՏՐՕՆԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱՌԱՆՈՑԸ՝

Որ առաջ գտնվում էր Արծրունու գալլէրէում, անցաւ Միրիմանեանի խանութները, Գօլօվինսկի Պրօսպէկտի վրա, Սուրէնի Պալատի տակը №№ 3, 4 (երբեմն Ջանջուղազեանների խանութը):—Այս 1881 թուականից գրախանութին կից բացվում են՝

Ա. Միառանձին բաժին ուսումնարական, դիւանական, գրագրական պիտոյքների, ուր վաճառվում են՝ թղթեր թանաքներ, մատիտներ, տետրակներ, քարետախտակներ, գրատախտակներ, փոստի ծրարներ, հայերէն և ֆրանսերէն մանրագրերով, կարկիններ, նկարչութեան վերաբերեալ պիտոյքներ և այլն և այլն...

Բ. Թիֆլիսում արդէն յայտնի „Մանկական դաստիարակութիւն“ (Дѣтское Воспитаніе) անունով պ. Աքիմեանի ֆիրման եւ անցաւ Կենտրօնական Գրավաճառանոցի ձեռքը, ուր վաճառվում են ամենատեսակ մանկավարժական խաղալիքները ամենայն հասակի մանկանց համար:

Ընդունվում են պատուէրներ նաև արտաքին քաղաքների ուսումնարանական վարչութիւններից ու մասնաւոր անձիքներից: Գները համեմատաբար չափաւոր են: Դրամաւոր պատուէրները կատարվում են անյապաղ:

Արտաքին քաղաքների օրիորդական ուսումնարանների վարչութիւնների գործը թեթևացնելու համար Կենտրօնական Գրավաճառանոցը յանձնառու կը լինի կատարել և այնպիսի պատուէրներ, որոնք իրան գործունէութեան շրջանից դուրս են, այն՝ Ձեռագործին վերաբերեալ ամենատեսակ պիտոյքներ գնել և ուղարկել, բայց միայն ուսումնարանների համար, որոնք իրանից են գրքեր և այլ ուսումնարանական իրեր գնում: Անփող պատուէրներն անկատար են մնում:

Կենտրօնական Գրավաճառանոցումի մէջի այլոց վաճառվում են հետևեալ նոր հրատարակութիւնները

Րաֆֆիի. Խենթը	1 ր.	20 կ.
— Դաւիթ Բէկ	1 ր.	50 կ.
Յովհաննիսեան. Հայը և Հայաստանը օտարների աչքում	„ ր.	30 կ.
Ծահազիզեան. Հրապարակախօս ձայն.	2 ր.	— կ.
— Նոյն փառակազմ	3 ր.	— կ.
Այվազեան Գ. Արք. Պատմութիւն խալիֆ. ուսումնարանի.	2 ր.	40 կ.
Աթանասեան. Երևանի նահանգի բուսականութիւնը	„ ր.	50 կ.
Բուսաբանութիւն համառօտ	„ ր.	30 կ.

Անփող պահանջներն անկատար են մնում:

ՎԱՐՇԱՎԱ: Իր յատկութիւններով մարմնի մասերի և մանաւանդ ոտքի մատների քրտինքից առաջ եկած փտումն ոչնչացնող յայտնի նիւթը,

ԳԱԼՄԱՆԻՆ

անունով ծախվում է Եւրօպայի բոլոր մեծ քաղաքների դեղատների և դրօգիստների մօտ: Գլխաւոր դէպօ նիւթի հնարող ֆարմացիի մագիստրոս **Վ. ԿԱՐՊԻՆՍԿՈՒ** դեղատան մէջն է գտնվում, Վարշավայում, Եէլէկտօրալնի փողոց № 35. Գալմանինի մեծ արկղիկը արժէ Վարշավայում 50 կոպ., աւելի փոքրը 30 կ. պէտք է զգուշանալ խարդախութիւններից և պահանջել, որ իւրաքանչիւր արկղիկը ունենայ գործածութեան մեկնութիւնը և փարիզի աշխարահանդէսի մեդալները:
Վ. ԿԱՐՊԻՆՍԿԻ

11—20 (1)

Արդէն ուղարկվեցաւ իւր բաժանորդներին **ՐԱՖՖԻԻ „ԽԵՆԹԸ“** անունով վիպասանութիւնը: Նոր գնել ցանկացողներին խնդրում ենք դիմել ՇՈՒՇԻ, կամ ուղղակի հրատարակչին, կամ Մահտեսի-Յակոբեանցի տպարանը: ԲԱԳՈՒ՝ պ. Ալեքսանդր Թարխանեանցին, ԹԱՐՎԷԶ՝ պ. Գրիգոր Բէջանեանցին.
Հրատարակչի հասցէն. Шуша, въ конторѣ Арунянца АБѢЛУ АПРѢСЯНЦУ.

Յառաջիկայ ուսումնական տարուայ համար Երևանայ հայոց թեմական դպրոցին հարկաւոր են ուսուցիչներ:—Հայոց, գաղղիերէն լեզուների, գծագրութեան, տոմարակալութեան, ռուսաց վայելչագրութեան, ռուսաց պատմութեան և Ռուսաստանի աշխարհագրութեան համար. և մի ուսուցիչ աղայոց ծխական դպրոցի: Ամեն մի ուսուցիչ պարտաւոր է ունենալ շաբաթական 24 դաս: Ցանկացողները թող բարեհաճեն իւրեանց պայմանները և ուսման վկայականները առաջարկել նոյն դպրանոցի վարչութեանը:

Անդամ հոգաբարձութեան՝
Վարդան Եղիազարեան

ԹԷՅ ՍԻՐՈՂՆԵՐԸ ԵՒ ՃԱՆԱՉՈՂՆԵՐԸ պէտք է գնեն **ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ԽԱՆՈՒԹԻ** մէջ թէյ լաւ տեսակի ֆունտը 1 ր. 20 կ. և 2 ր. և համեմատեն առաջինը 1 ր. 60 կ. հետ և երկրորդը 3 ր. հետ ամեն տեղ **ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ**, որպէս զի իմանան Անգլիական խանութի մէջ ծախվող ամեն տեսակ թէյի համեմատական **ԳԵՐԱԶԱՆՑՈՒԹԻՒՆԸ**: Բացի այդ Անգլիական խանութը կշռում է **ՄԱՔՈՒՐ** թէյ առանց **ԹՂԹԻ** և **ԱՐՃՃԻ**:

13—100

ԱՐԾՐՈՒՆՈՒ ԹԱՏՐՕՆԻ տակ բակում **ԳՈՐԾԱԿԱՏԱՐԱԿԱՆ ՊԱՀԵՍՏԻ** մէջ ստացված են և ծախվում են թէ մեծ քանակութեամբ և թէ առձեռն արտասահմանի **ԼԻԿԷՕՐՆԵՐ, ՌՕՄ ԵՒ ԿՕՆԵԱԿ**: Շարիտերի և Շասրի **ՕՂԻ**, զանազան կօնսերվներ, հիտնալի **ԻԻՂ**, սարդիններ 28 կ. արկղը, Սալեանի **ԽԱՒԵԱՐ** ժեշտի տուփերի մէջ, կաֆէ Մօկկօ ամենալաւ տեսակի, Օդէսսայի **ՍԱՊՕՆ** լուացքի համար, անգլիական ներշըշտայ և **ԼԵՂԱԿ** մեծ քանակութեամբ: „Ժակօի“ գործարանի **ՎԱԿՍԱ**: Պօպովի և մեր ֆիրմայի **ԹԷՅ**: Եթէ մեր ֆիրմայի թէյը գնողը **ՉԸ ՀԱՒԱՆԻ**, որ հաղիւ թէ կը պատահի, կարող է վերադարձնել և **ՓՈՂ ՅԵՏ** ստանալ:

2—2 (3)

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԲՐՕՇԻՒՐՆԵՐ

Ռուսերէն, հայերէն և վրացերէն

Ռուսերէն 30 տեսակից 30 հատը 1 ռ. հայերէն 3 տեսակից 50 հատը 1 ռ. վրացերէն 7 տեսակից 50 հատը 1 ռ. մեր հասցէն. Тифлисъ, Елизаветинская ул. № 71, Авраааму Амирханьянцъ.

19—20 (2)

Дозволено цензурою, Тифлисъ. 15 Іюля 1881 года.

Типографія Главнаго Управленія Намѣстника Кавказскаго.